

УДК 343.98

М.Г. Щербаковський

**ВИДИ ТА СУТНІСТЬ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ СИТУАЦІЙ**

У статті розглянуто проблеми судово-експертних ситуацій, що виникають під час проведення судових експертиз. Судово-експертні ситуації диференційовано на три групи: вихідні (етап підготовки), проміжні (провадження дослідження) та кінцеві (оцінка висновку експерта). Виділено компоненти, об'єктивні та суб'єктивні умови формування судово-експертних ситуацій.

Ключові слова: розслідування злочинів; судова експертиза; вихідні, проміжні, кінцеві судово-експертні ситуації; об'єктивні та суб'єктивні умови проведення судових експертиз.

Постановка проблеми. Під час розслідування злочинів, судового провадження виникає різна за ступенем складності обстановка кримінально-процесуальної діяльності, на основі оцінки якої слідчий, прокурор, суддя вибирають відповідні засоби, прийоми і методи, приймають організаційні, тактичні та процесуальні рішення. Зазначене обумовлено тим, що кримінально-процесуальна діяльність залежить від безлічі найрізноманітніших чинників: конкретних умов місця і часу, поведінки учасників, інформаційної визначеності, взаємозв'язків з іншими процесами об'єктивної дійсності. Складна система взаємодій і взаємообумовленостей, що утворює конкретний стан, положення, певний розклад сил, у яких доводиться діяти відповідному суб'єктові кримінально-процесуальної діяльності іменується криміналістичною ситуацією [1, с. 65; 2, с. 80]. Ефективність використання криміналістичних рекомендацій обумовлена необхідністю врахування криміналістичних ситуацій, у яких діє слідчий та інші суб'єкти кримінального провадження. Ситуаційний підхід у сучасній методиці розслідування злочинів представляється найбільш перспективним і загальноvizначним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні проблеми типологізації, структури, змісту й використання криміналістичних ситуацій, ситуаційного моделювання досліджувалися в роботах В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, С.В. Великанова, І.О. Возгріна, Т.С. Волчеської, С.Е. Вороніна, В.К. Гавло, І.Ф. Герасімова, Л.Я. Драпкіна, В.А. Журавля, Д.В. Кіма, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмичова, І.М. Лузгіна, В.Г. Лукашевича, О.Ф. Облакова, В.О. Образцова, М.В. Салтєвського, М.А. Селіванова, В.Г. Танасевича, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблокова та ін.

У криміналістичній ситуаології, як окремої криміналістичної теорії, досліджуються різні види ситуацій, що класифіковані залежно від сфери їх виникнення. Уперше І.М. Лузгіним виділено кримінальні ситуації, що характеризують процес підготовки, вчинення та приховування злочину; слідчі ситуації, що характеризують процес розслідування; судові ситуації судового провадження [3, с. 94]. Конструктивний розвиток цих ідей дозволив Т.С. Волчеській, Д. М. Кіму розширити систему пошуково-пізнавальних ситуацій, що виникають у практиці боротьби зі злочинністю, і серед криміналістичних ситуацій виділити такі, що зумовлені процесуальним становищем осіб, які здійснюють свої процесуальні функції, оцінюють та впливають на ситуації. Залежно від суб'єктів відокремлено дослідчі, слідчі, експертні, оперативно-розшукові ситуації [2, с. 63; 4, с. 56].

Аналіз літератури, присвяченої розглянутому питанню, показав, що проблеми експертних ситуацій практично не досліджувались, а тому потребують теоретичної розробки. Повсякденна слідча, експертна та судова практика диктує необхідність дослідити серед криміналістичних ситуацій окремий вид ситуацій, що відносяться до сфери судово-експертної діяльності. Усебічний розгляд експертних ситуацій, особливостей їх специфічного прояву при проведенні судових експертиз має значення для вдосконалення як теоретичних, так і практичних основ криміналістичної тактики та судової експертології, розробки окремих криміналістичних методик розслідування.

Формування цілей. З огляду на вищенаведене, метою статті є аналіз сутності судово-експертних ситуацій, їх класифікація, розгляд їх компонентів та умов формування.

Виклад основного матеріалу. Серед криміналістів відсутнє загальноприйняте визначення експертної ситуації. Т.С. Волчецька під експертною розуміє ситуацію, що виникає в ході проведення експертизи та вирішення якої лежить, зазвичай, на експерті [5, с. 13]. Т. В. Авер'янова та О. Р. Росинська визначають експертну ситуацію як систему чинників, які визначають на різних етапах дослідження структуру рішення експертної задачі [6, с. 496]. На нашу думку, ці визначення не розкривають сутність експертних ситуацій. С.Е. Воронін експертну ситуацію визначає як тип слідчої ситуації, що породжується розумовою діяльністю спеціального суб'єкта – експерта, який шляхом висування та перевірки експертних версій досліджує об'єкти матеріального світу, вирішуючи при цьому завдання встановлення істини в кримінальному судочинстві [7, с. 125]. Запропоноване визначення небезспірне. По-перше, експертна ситуація є самостійною категорією криміналістичних ситуацій на рівні слідчої, подруге, метою експертного дослідження є встановлення не істини, а фактів (фактичних даних) про злочин, що розслідується.

Науковці запропонували численні класифікації криміналістичних ситуацій, однак в основному вони відносяться до рекомендацій щодо вибору тактичних прийомів та формуванню окремих методик розслідування злочинів, що відображає увагу криміналістів до проблем криміналістичної тактики та методики [8, с. 125–134; 9, с. 209; 10, с. 195]. І.Л. Лагдау розроблена класифікація ситуацій, що виникають в умовах техніко-криміналістичного забезпечення попереднього розслідування та судового слідства [11, с. 65–70]. Проте автор не розглядає ситуації щодо проведення судових експертиз. С. Е. Воронін запропонував класифікацію експертних ситуацій за рівнем абстрагування (типові й реальні), за ступенем повторюваності проблеми (типові та атипові), залежно від етапів розслідування (попереднього розслідування та судової), за ступенем інформаційної визначеності (детерміновані та рандомі-

зовані) [7, с. 137–147]. Вказана класифікація викликає зауваження. Оскільки ситуації виокремлюються для розробки рекомендацій щодо їх зміни або використання, то, зрозуміло, що вказані ситуації є теоретичними категоріями. Детерміновані та рандомізовані ситуації, на думку автора, відображають відповідно категоричні або вірогідні висновки експерта. Однак результати проведення експертизи не мають значення для її провадження, а слугують підставою для розробки подальших ситуацій щодо використання результатів експертного висновку.

На нашу думку, за основу виділення експертних ситуацій повинен бути обраний не тільки суб'єкт, але й пізнавальні завдання, що виникають у ході розслідування злочину або судового розгляду та вимагають розв'язання із використанням спеціальних знань у формі судової експертизи. Проведення судової експертизи є своєрідною процесуальною дією, яка здійснюється експертом на «замовлення» слідчого, прокурора, слідчого судді, суду та сторони захисту (статті 243, 332 КПК України). При цьому діяльність експерта, хоча й здійснюється автономно та незалежно від замовника, нерозривно з ним пов'язана. Аналіз процедури проведення експертиз показує, що діяльність слідчого (та інших ініціаторів проведення експертиз) і експерта частково перекриваються. Тому під час проведення судових експертиз відбувається перетин однопорядкових підсистем криміналістичної ситуації, якими є слідчі, судові, експертні ситуації.

Проблема визначення підстав (критеріїв) класифікації слідчих ситуацій і побудови на цій основі класифікаційної системи вимагає комплексного підходу з урахуванням досвіду й результатів раніше запропонованих загальних криміналістичних і тактико-криміналістичних класифікацій [12, с. 10]. Із урахуванням етапності проведення судових експертиз можуть бути вказані такі експертні ситуації.

1. Вихідні (доекспертні) ситуації, характерні для етапу підготовки до проведення експертизи. Основними (обов'язковими) суб'єктами ситуацій є відповідні замовники експертизи, а факультативними (необов'язковими) – спеціаліст (ст. 71 КПК України), який надає допомогу з пошуку слідів злочину, відборі зразків, тобто об'єктів, які будуть піддаватися надалі експертному дослідженню, а також майбутній експерт, який консультує замовника про можливості, об'єкти й питання, що можуть бути вирішені за допомогою експертизи.

2. Проміжні (власне експертні) ситуації, що виникають на стадії провадження експертного дослідження. Основними суб'єктами є експерт, група експертів (при проведенні комплексних і комісійних експертиз), керівник спеціалізованої експертної установи. Факультативним суб'єктом є замовник експертизи, до якого може звернутися експерт, експерти чи керівник установи у зв'язку з провадженням дослідження.

3. Кінцеві (постекспертні) ситуації, що існують на етапі оцінки та дослідження експертного висновку. Основними суб'єктами ситуацій є ініціатори експертного провадження. Факультативними суб'єктами є експерт, який може бути допитаний для роз'яснення та доповнення наданого висновку (статті 69, 356 КПК України); спеціаліст, котрій може надати роз'яснення та консультації (ст. 360 КПК України).

Криміналістичну ситуацію складають компоненти інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного, матеріального, організаційного характеру [13, с. 502]. Усі компоненти криміналістичної ситуації існують не ізольовано один від одного. Більше того, зазвичай, суб'єкт розв'язує проблемні питання, що відносяться до різних компонентів. На нашу думку, до експертних ситуацій як найбільш важливих компонентів необхідно включити: матеріальну обстановку, у якій здійснюється розслідування; наявність і стан об'єктів дослідження; доказову, методичну та вихідну для експертного дослідження інформацію; матеріально-технічне забезпечення; наявність розроблених методів, методик експертного дослідження; процесуально-тактичну можливість проведення слідчої дії для отримання об'єктів або вихідних даних для експертизи; організаційне забезпечення; суб'єктивні характеристики учасників кримінального провадження [14].

Криміналістична ситуація визначається як сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, у яких на даний момент здійснюється розслідування [15, с. 135]. Укажемо деякі із зазначених умов відповідно до судово-експертних ситуацій.

Вихідні експертні ситуації.

Об'єктивні умови: можливість виконання процесуальної дії зі збирання слідів злочину, зразків для експертного дослідження, вихідних даних для експертизи; матеріальна обстановка місця, де розташовані майбутні об'єкти експертного дослідження (зокрема місце події); стан виявлених об'єктів; часовий проміжок між моментом утворення слідів злочину та моментом їх виявлення й вилучення; наявність інформації про вид розшукуваних слідів злочину, зразках, способах їх збирання і можливостях експертного дослідження; наявність техніко-криміналістичних засобів, розроблених методів і прийомів, необхідних для пошуку, фіксації, вилучення та упаковки слідів злочину й зразків, отримання вихідних даних; наявність техніко-криміналістичних та інших засобів для попереднього дослідження об'єктів; наявність достатніх вихідних даних для проведення експертизи; наявність експертної установи, обізнаної особи необхідної спеціальності (спеціалізації).

Суб'єктивні умови: рівень професійних знань і навичок слідчого, спеціаліста зі збирання слідів злочину, речових доказів; обсяг знань слідчого в галузі судових експертиз, необхідних для підготовки матеріалів, формулювання питань експертові; психологічний, фізичний (зокрема органів зору)

стан слідчого, спеціаліста, їх взаємини при збиранні доказів; бажання обізнаної особи – майбутнього експерта повідомити під час консультації слідчому всі сучасні можливості експертного дослідження щодо виявлених об'єктів; наявність протидії допитуваної особи отриманню вихідних даних для експертизи, протидія відбору зразків для порівняльного дослідження.

Проміжні експертні ситуації.

Об'єктивні умови: а) на підготовчій стадії – вид експертизи (односібно-на, комісійна, комплексна); наявність експерта відповідної спеціалізації для провадження односідної експертизи; декількох експертів однієї спеціалізації для провадження комісійної експертизи; декількох експертів різної спеціальності (спеціалізації) для провадження комплексної експертизи; доброякісність представлених на експертизу об'єктів: достатня кількість, необхідна якість, безсумнівність походження, порівняльність зразків тощо; необхідність витребування додаткових матеріалів, участі в процесуальних діях; місце проведення експертизи (експертна установа, суд, місце події); наявність протидії провадженню експертизи (недопущення експерта до місця знаходження об'єктів дослідження, ухилення від провадження психологічної, психолого-психіатричної та іншої експертиз тощо); б) на стадіях роздільного та порівняльного досліджень – наявність науково-обґрунтованих судово-експертних методик дослідження, а в разі їх відсутності, необхідність розробки евристичної методики дослідження об'єктів; наявність необхідного обладнання, технічних засобів, матеріалів, умов, що дозволяють провести дослідження й вирішити поставлене завдання; інформаційне забезпечення експерта відомостями про властивості об'єктів, методи й методики дослідження; наявність достатньої інформації про умови існування, вилучення об'єктів, представлених на дослідження; наявність протидії провадженню дослідження у вигляді негативного впливу на судового експерта; в) на оціночній стадії дослідження – встановлення сукупності ознак, необхідних та достатніх (недостатніх) для формулювання висновків; відсутність (наявність) протиріч у групі експертів, які проводять комісійну або комплексну експертизу.

Суб'єктивні чинники експертних ситуацій: компетентність експерта, достатня для вирішення поставлених перед ним питань; психологічний стан експерта; стан органів зору експерта, що впливає на візуальне виявлення досліджуваних об'єктів та їх ознак; взаємовідносини між експертами-учасниками експертного дослідження; протидія особи провадженню судово-медичної, психологічної або психіатричної експертизи.

Кінцеві експертні ситуації.

Об'єктивні умови: наявність обізнаної особи відповідного профілю, яка може бути залучена для надання допомоги замовникові експертизи в оцінці повноти та наукової обґрунтованості проведеного дослідження.

Суб'єктивні умови: наявність (відсутність) у ініціатора проведення експертизи достатніх спеціальних знань для всеосяжної оцінки висновку експерта; наявність обізнаної особи (спеціаліста) відповідного проведеної експертизи профілю; компетентність обізнаної особи (спеціаліста), необхідна для оцінки отриманих під час дослідження ознак, проміжних і кінцевих висновків.

Висновки. Таким чином, судово-експертна ситуація – це обстановка та сукупність об'єктивних й суб'єктивних умов, у яких протікає процес проведення судової експертизи, що включає підготовку матеріалів, провадження дослідження, оцінку висновку експерта. Тому експертні ситуації складаються не після початку експертного дослідження, а до нього й у зв'язку із залученням експерта (експертів). Різноманітні ситуації виникають і після закінчення експертного дослідження через оцінку експертного висновку. У зв'язку з викладеним, виходимо із загального положення, що експертна ситуація – це поняття, що характеризує процес проведення експертизи, його стан на різних етапах.

Використані джерела:

1. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: учеб. пособие / А. Ф. Облаков. – Хабаровск : Хабаровская ВШ МВД СССР, 1985. – 124 с.
2. Ким Д. В. Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций : [монография] / Д. В. Ким ; под ред. проф. В. К. Гавло]. – Барнаул : Алтайский ун-т, 2008. – 196 с.
3. Лузгин И. М. Моделирование в расследовании преступлений / И. М. Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 152 с.
4. Волчечкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : [монография] / Т. С. Волчечкая ; [под ред. проф. Н. П. Яблокова]. – Москва ; Калининград : Калинингр. ун-т., 1997. – 248 с.
5. Волчечкая Т.С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности: учебное пособие / Т. С. Волчечкая. – Калининград : Калинингр. ун-т, 1999. – 74 с.
6. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. А. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. – М. : Юристъ, 1999. – 552 с.
7. Воронин С. Э. Ситуационное моделирование в судебной экспертизе : [монография] / С. Э. Воронин. – Красноярск : Красноярский гос. аграрный ун-т, 2013. – 181 с.
8. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : [монографія] / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 432 с.
9. Журавель В. Окрема криміналістична методика: поняття та сфера застосування / В. Журавель // Вісник Нац. академ. правових наук України. – 2011. – № 2 (65). – С. 202–213.
10. Яблоков Н. П. Криминалистика: природа, система, методологические основы / Н. П. Яблоков, А. Ю. Головин. – М. : Норма, 2009. – 288 с.

11. Ландау И. Л. Ситуационный подход в технико-криминалистическом обеспечении предварительного расследования и судебного следствия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. Л. Ландау ; Калининградский гос. ун-т. – Калининград, 2002. – 180 с.

12. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методикі : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Веліканов ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 22 с.

13. Криминалистика : [учебник для вузов] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; [под ред. проф. Р. С. Белкина]. – М.: Норма-Инфа-М., 2001. – 990 с.

14. Щербаковский М. Г. Понятие, структура и виды экспертных ситуаций / М. Г. Щербаковский // Актуальні проблеми сучасної криміналістики: матер. на-ук.-практ. конф. : [у 2-х ч.]. – Сімферополь : Доля, 2002. – Ч. 1. – С. 72-77.

15. Белкин Р. С. Курс криминалистики : [в 3 т.] / Р. С. Белкин. – Т. 3 : Крими-налистические средства, приемы и рекомендации. – М. : Юристь, 1997. – 480 с.

Щербаковский М.Г. Виды и сущность судебно-экспертных ситуаций

В статье рассматриваются проблемы судебно-экспертных ситуаций, которые возникают при проведении судебных экспертиз. Судебно-экспертные ситуации дифференцированы на три группы: исходные (этап подготовки), промежуточные (производство исследования) и конечные (оценка заключения эксперта). Выделены компоненты, объективные и субъективные условия формирования судебно-экспертных ситуаций.

Ключевые слова: *расследование преступлений; судебная экспертиза; исходные, промежуточные, конечные судебно-экспертные ситуации; объективные и субъективные условия проведения судебных экспертиз.*

Shsherbakovskiy M.G. Types and nature of forensic situations

The article deals with the problems of forensic situations that arise during forensic examinations. Forensic situations differentiated into three groups

Initial forensic situation characterizing the stage of preparation for the forensic examination. Basic (obligatory) subjects of forensic situations are investigator, prosecutor, investigating judge, the court and the side protection. Optional subjects of forensic situations are specialist who assists in the looking for traces of the crime, sampling, that is objects which will be subject to further forensic examination; future expert who advises the customer of examination of the opportunities, objects and questions that can be solved using expertise.

Intermediate forensic situations arise at the stage of forensic research. The main subjects of this forensic situations are expert, group of experts (during the complex and commissions forensic examinations), head of specialized forensic establishment. Optional subject of this forensic situations is the customer of forensic examination.

Final forensic situation there on the stage of evaluation and research of expert conclusion. The main subjects of forensic situations are initiators of forensic examination. Optional subjects of forensic situations are an expert, which can be interro-

gated to clarify and supplement the expert conclusion; specialist who can provide explanations and advice.

Forensic situation constitute components of information, procedural, psychological, tactical, physical, organizational nature. The following set of objective and subjective conditions that characterize the initial, intermediate, final forensic situations.

Key words: the investigation of crimes; forensic examination; initial, intermediate, final forensic situation; the objective and the subjective conditions of formation of forensic situations.